

Katarzyna Nowacka-Bandosz

Unia Europejska na międzynarodowym rynku usług

Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania 49/2, 181-191

2017

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Katarzyna Nowacka-Bandosz*

Uniwersytet Szczeciński

UNIA EUROPEJSKA NA MIĘDZYNARODOWYM RYNKU USŁUG

Streszczenie

W artykule podjęto próbę weryfikacji pozycji konkurencyjnej Unii Europejskiej na międzynarodowym rynku usług. Analizą objęto lata 2005–2015, a szczególną uwagę poświęcono wpływowi globalnego kryzysu finansowo-gospodarczego na poszczególne rodzaje usług. Z badań wynika, że kryzys wywarł negatywne skutki głównie w handlu usługami pracochłonnymi, a mniej w usługach nowoczesnych. W przypadku tych ostatnich procesy outsourcingu i offshoringu przyczyniły się do rozwoju eksportu, również w warunkach globalnego pogorszenia koniunktury. Generalnie ocena specjalizacji eksportowej UE w usługach nowoczesnych była zatem pozytywna. Jednak skuteczność krajów członkowskich w walce o korzyści z międzynarodowego podziału pracy musi wzrosnąć. W tym celu konieczna będzie intensyfikacja działań służących umacnianiu przewag konkurencyjnych w tak zwanych usługach pozostałych.

Słowa kluczowe: specjalizacja eksportowa UE, międzynarodowy handel usługami

* Adres e-mail: knowacka@wneiz.pl.

Wprowadzenie

Rosnące zapotrzebowanie na usługi stało się jedną z ważniejszych cech współczesnego etapu międzynarodowego podziału pracy. Przyczyniał się do tego wzrost roli usług w gospodarkach narodowych, rozwój procesów globalizacyjnych, postęp technologiczny oraz liberalizacja międzynarodowego handlu usługami. Skutkowało to intensyfikacją handlu usługami głównie w państwach wysoko rozwiniętych. Uczestnikiem tych procesów były oczywiście kraje członkowskie Unii Europejskiej, odgrywające ważną rolę na światowym rynku usług. Jednak ich dominacja na tym rynku wykazywała tendencję malejącą w ostatnich latach. W związku z powyższym celem artykułu jest weryfikacja pozycji konkurencyjnej Unii Europejskiej w handlu usługami.

Analizę przeprowadzono w odniesieniu do usług czystych, zgodnie z klasyfikacją tego zjawiska opublikowaną w szóstej edycji podręcznika bilansu płatniczego i międzynarodowej pozycji inwestycyjnej (BPM6). Dane źródłowe pochodzą z bazy WTO. W pierwszej części opracowania przedstawiono tendencje w unijnym eksporcie usług ogółem w latach 2005–2015, w drugiej – przekształcenia w strukturze rodzajowej eksportu usług, natomiast w trzeciej – wybrane mierniki konkurencyjności międzynarodowej.

1. Tendencje w eksporcie usług ogółem

Po korzystnej dla Unii Europejskiej ostatniej dekadzie XX wieku, pierwsze lata obecnego wieku nadal sprzyjały w tym ugrupowaniu rozwojowi eksportu usług. W latach 2005–2008 średnie roczne tempo wzrostu handlu usługami wyniosło 15%. W rezultacie kraje członkowskie tego ugrupowania realizowały już niemal połowę światowych obrotów usługowych. Pod koniec pierwszej dekady obecnego wieku wybuchł globalny kryzys finansowy w Stanach Zjednoczonych. W ciągu kilku miesięcy kryzys przeniósł się do sfery realnej gospodarki światowej, a wartość unijnego eksportu usług do końca 2009 roku spadła o 13% (por. dane w tab. 1). Tendencja wzrostowa powróciła już w kolejnym roku i usługi odbudowały poziom sprzed kryzysu już w 2011 roku. Jednak w następnych latach tempo wzrostu unijnego eksportu usług utrzymywało się na poziomie 2,5-krotnie niższym niż w okresie poprzedzającym wybuch kryzysu (wynosiło średnio w skali roku około

6% w okresie 2010–2014), zaś rok 2015 ponownie zakończył się spadkiem wartości unijnych wpływów – o blisko 10%.

Tabela 1. Eksport usług ogółem w Unii Europejskiej* w latach 2005–2015

Lata	Wartość (mld USD)	Dynamika (rok 2008 = 100)	Udział UE w światowym eksporcie (%)
2005	1261,4	66,4	48,5
2006	1424,6	75,0	48,4
2007	1708,6	89,9	48,5
2008	1900,0	100,0	47,9
2009	1658,9	87,3	46,9
2010	1699,9	89,5	44,2
2011	1923,5	101,2	44,2
2012	1914,5	100,8	42,8
2013	2074,1	109,2	43,7
2014	2216,0	116,6	43,8
2015	1998,8	105,2	42,0

* W odniesieniu do okresu 2005–2012 uwzględniono UE składającą się z 27 krajów członkowskich. Od przyłączenia Chorwacji w 2013 roku dane przedstawiały eksport UE-28.

Źródło: opracowanie własne na podstawie WTO (2017).

W rezultacie pozycja UE na międzynarodowym rynku niemal systematycznie się pogarszała. Udział krajów członkowskich w światowym eksporcie usług na koniec 2015 roku spadł do 42%, czyli był o blisko 7 p.p. mniejszy niż w połowie ubiegłej dekady.

2. Przekształcenia w strukturze rodzajowej eksportu usług UE

Statystyki handlu międzynarodowego sporządzane są zgodnie z wytycznymi Międzynarodowego Funduszu Walutowego dla bilansu płatniczego (IMF, 2009, s. 161 i dalsze). Na tej podstawie Światowa Organizacja Handlu wyszczególniła cztery główne grupy usług:

1. Związane z dobrami fizycznymi (obejmujące uszlachetnianie, czyli usługi przetwarzania, montażu i etykietowania oraz naprawy dóbr ruchomych i konserwacji).

2. Transportowe (przewóz pasażerów i przemieszczanie towarów oraz pozostałe usługi wspomagające transport, w tym m.in. przeładunek, magazynowanie, usługi spedycyjne, także usługi pocztowe i kurierskie).
3. Podróże (usługi w zakresie zakwaterowania, wyżywienia itp., a także dobra nabywane na potrzeby własne przez osoby podróżujące w celach prywatnych oraz służbowych, w tym również przez pracowników sezonowych i przygranicznych).
4. Pozostałe usługi (budowlane, ubezpieczeniowe i emerytalne, finansowe, opłaty z tytułu użytkowania własności intelektualnej, usługi telekomunikacyjne, informatyczne i informacyjne, pozostałe usługi biznesowe, usługi dla ludności, audiowizualne, kulturalne i rekreacyjne).

Spośród czterech głównych rodzajów usług w eksporcie Unii Europejskiej najważniejszą rolę odgrywały usługi pozostałe. Ich dominacja w strukturze unijnych wpływów zwiększyła się z 53% w 2005 roku do 60% w 2015 roku (por. dane w tab. 2). Jednocześnie łagodną tendencją malejącą (o kilka punktów procentowych) charakteryzowały się podróże i transport. W ostatnich latach przypadało na nie po około 18% eksportu. Natomiast trwale niską pozycję miały usługi związane z dobrami fizycznymi (średnio około 3% eksportu usług ogółem).

Relatywny spadek w strukturze unijnych wpływów turystyki i transportu obserwowano zwłaszcza po wybuchu globalnego kryzysu finansowo-gospodarczego (UNCTAD, 2009). W 2009 roku wartość eksportu usług transportowych zmniejszyła się aż o ponad 1/5, a wpływy z turystyki – o 13%. Również w następnych latach eksporterzy z trudem odrabiali straty. Wiązało się to ze spadkiem aktywności gospodarczej w warunkach globalnego kryzysu finansowo-gospodarczego (Rothengatter, 2011, s. 9). Nadpodaż nowych kontenerowców dodatkowo osłabiała dynamikę wpływów w sektorze przewozów morskich (UNCTAD, 2012). W rezultacie rok 2015 ponownie zakończy się spadkami, które zarówno w transporcie, jak i turystyce wyniosły po około 13%.

Relatywnie najlepszą sytuację obserwowano w unijnym sektorze usług pozostałych. Co prawda w 2009 roku również odnotowano korektę wpływów *in minus* o 9%, ale strata została odrobiona już w 2011 roku. Wyniki poprawiały się systematycznie do roku 2014, by w 2015 roku ponownie pogorszyć się o około 7%. Dalsza analiza usług pozostałych wymaga uszczegółowienia, ponieważ obejmuje siedem rodzajów usług składających się na tę kategorię.

Tabela 2. Struktura rodzajowa eksportu usług w Unii Europejskiej w latach 2005–2015

Lata	Usługi związane z dobrami fizycznymi	Usługi transportowe	Podróże zagraniczne	Usługi pozostałe	Usługi związane z dobrami fizycznymi	Usługi transportowe	Podróże zagraniczne	Usługi pozostałe
	struktura (usługi ogółem = 100)				dynamika (rok poprzedni = 100)			
2005	3,5	21,1	22,6	52,8				
2006	3,1	21,0	22,1	53,9	100,0	111,9	110,6	115,2
2007	3,2	21,3	21,1	54,4	123,2	121,6	114,8	121,2
2008	3,2	22,2	20,7	53,9	113,3	116,2	108,8	110,1
2009	3,2	20,0	20,5	56,2	87,9	78,8	86,7	91,1
2010	3,2	21,0	19,7	56,1	100,9	107,6	98,3	102,2
2011	3,3	20,4	19,6	56,7	115,4	109,7	112,8	114,4
2012	3,3	20,0	19,2	57,5	101,3	97,3	97,3	101,0
2013	3,9	19,5	19,7	56,9	128,0	105,6	111,0	107,2
2014	3,7	18,9	19,1	58,3	101,8	103,5	103,9	109,3
2015	3,4	18,3	18,4	59,9	81,6	87,5	86,7	92,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie WTO (2017).

Dominującą rolę w strukturze usług pozostałych zajmowały tak zwane pozostałe usługi biznesowe (40% eksportu – por. dane w tab. 3). Na drugim miejscu były usługi telekomunikacyjne, informatyczne i informacyjne (ponad 1/5 wpływów). Obie grupy usług charakteryzowały się wysoką dynamiką, gdyż w latach 2005–2015 wartość ich eksportu wzrosła blisko 2-krotnie (najbardziej za sprawą usług informatycznych). Przyczyniła się do tego działalność korporacji wykorzystujących wspomniane usługi do realizacji strategii rozwoju i optymalizacji swoich wyników gospodarczych (Lanz, Maurer, 2015, s. 6). Na decyzje firm o outsourcingu i offshoringu wpływało wiele czynników, a jednym z ważniejszych mogła być redukcja kosztów pracy. Kwestie te miały znaczenie, zwłaszcza w warunkach globalnego kryzysu finansowo-gospodarczego, przyczyniając się do rozwoju eksportu usług biznesowych oraz IT z krajów oferujących konkurencyjne ceny.

W wyniku kryzysu pogorszyła się pozycja usług finansowych, które w strukturze usług pozostałych spadły w 2009 roku z miejsca drugiego na trzecie. Niemniej nadal stanowiły ważną branżę usługową dla UE, która generowała około 18%

wpływów dewizowych. Rozwój usług finansowych wpisywał się w proces finansyzacji stosunków gospodarczych, który jednak zwiększał ryzyko kryzysów.

Tabela 3. Usługi pozostałe w eksporcie UE* w latach 2005–2015 roku (%)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Pozostałe usługi biznesowe	41,2	40,3	39,8	40,9	40,7	41,5	41,2	41,3	41,3	41,5	41,3
Usługi telekomunikacyjne, informatyczne i informacyjne	20,1	20,0	19,8	19,7	20,3	20,3	20,4	21,0	21,1	21,7	21,9
Usługi finansowe	18,6	20,0	21,4	20,0	18,9	18,7	19,3	18,6	18,7	18,0	18,6
Opłaty z tytułu użytkowania własności intelektualnej	8,7	8,1	8,2	7,9	8,3	8,6	8,4	7,9	7,6	7,8	8,2
Usługi ubezpieczeniowe i emerytalne	6,3	6,8	6,0	6,2	6,7	5,7	5,8	6,2	6,3	6,1	5,7
Usługi budowlane	2,6	2,7	2,7	3,1	3,1	2,9	2,7	2,5	2,5	2,6	2,3
Usługi dla ludności, audiowizualne, kulturalne i rekreacyjne	2,3	2,0	1,9	1,9	1,9	2,0	2,1	2,1	2,3	2,2	2,0
Usługi pozostałe	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* W odniesieniu do okresu 2005–2012 uwzględniono UE-27, natomiast od przyłączenia Chorwacji w 2013 r. eksport UE-28.

Źródło: opracowanie własne na podstawie WTO (2017).

Pozostałe usługi oparte na wiedzy obejmowały opłaty za użytkowanie własności intelektualnej, które odpowiadały średnio za około 8% usług pozostałych. Za nimi plasowały się usługi ubezpieczeniowe – około 6%.

Ostatnie dwa rodzaje usług pozostałych, czyli budowlane oraz usługi związane z wymianą kulturalną i rekreacją, dostarczały niewielkich wpływów dewizowych – przypadało na nie po około 2–2,5% usług pozostałych.

Z przedstawionych danych wynika, że w okresie minionych 10 lat w eksporcie usług UE wyraźnie poprawiała się pozycja firm z branży usług pozostałych. Dotyczyło to zwłaszcza usług nowoczesnych, gdzie komunikacja internetowa i technologia ICT zastąpiły potrzebną w tej działalności gospodarczej bliskość rynku (Nicholson, 2016, s. 1). Cecha ta pozostała domeną usług tradycyjnych, takich jak transport i podróże. One okazały się też szczególnie wrażliwe na wahania koniunkturalne spowodowane globalnym kryzysem finansowo-gospodarczym.

Trudna sytuacja, zwłaszcza na rynku usług transportowych, niewątpliwie przyczyniła się do wspomnianego pogorszenia pozycji UE na światowym rynku usług. W znacznie mniejszym stopniu negatywne skutki kryzysu były odczuwalne w eksporcie usług pozostałych – jednak nie można jednoznacznie stwierdzić, że tam nie wystąpiły. W związku z powyższym zastanówmy się, jak kryzys wpłynął na konkurencyjność unijnych usług. Kwestia ta będzie miała duże znaczenie w kontekście spodziewanego w dłuższym okresie wzrostu zapotrzebowania na usługi nowoczesne (Roxburgh, Manyika, Dobbs, Mischke, 2012, s. 3 i n.).

3. Międzynarodowa konkurencyjność usług w Unii Europejskiej

Pojęcie międzynarodowej konkurencyjności jest zjawiskiem złożonym i wieloaspektowym. Z dotychczasowych badań nad tą problematyką wynika, że determinowana przez wiele różnorodnych czynników szeroko rozumiana międzynarodowa zdolność konkurencyjna kraju wpływa na kształtowanie się jego międzynarodowej konkurencyjności, ta zaś powinna znajdować odzwierciedlenie w kształtowaniu się różnorodnych wskaźników międzynarodowej pozycji konkurencyjnej (Misala, 2011, s. 81). Najczęściej stosowanymi w literaturze przedmiotu miernikami międzynarodowej konkurencyjności są:

- udziały w światowym handlu,
- stan salda obrotów,
- wskaźniki specjalizacji międzynarodowej,
- wskaźniki ujawnionej przewagi względnej.

Mierniki te zestawiono w tabeli 4 dla poszczególnych rodzajów usług świadczonych przez kraje Unii Europejskiej na zagranicznych rynkach.

W pierwszej kolumnie ukazano wyniki UE w eksporcie usług na tle ich światowej sprzedaży (*Export Market Share* – EMS). Zgodnie z oczekiwaniami najwyższą wartość wskaźnika odnotowano w usługach pozostałych. Od połowy ubiegłej dekady około połowę globalnych wpływów uzyskiwały kraje członkowskie, ale ich odsetek wykazywał tendencję malejącą. Jeszcze mniejsze i również malejące były udziały UE w eksporcie usług związanych z dobrami fizycznymi (odpowiednio z 51 do 44%) oraz w usługach transportowych (z 46 do 42%). Z kolei relatywnie najłabsze wyniki UE uzyskiwała na światowym rynku usług turystycznych (z 41 do ok. 30%).

Tabela 4. Wskaźniki konkurencyjności usług Unii Europejskiej w latach 2005–2015

Lata	I. EMS ^a			II. Saldo (w mld USD)			III. TC ^b			IV. RCA ^c						
	Usługi związane z dobrami fizycznymi	Usługi transportowe	Podróże zagraniczne	Pozostałe usługi	Usługi związane z dobrami fizycznymi	Usługi transportowe	Podróże zagraniczne	Pozostałe usługi	Usługi związane z dobrami fizycznymi	Usługi transportowe	Podróże zagraniczne	Pozostałe usługi				
2005	51,0	45,9	41,4	53,6	16,14	19,57	-6,07	97,02	158,3	107,9	97,9	117,0	105,1	94,5	85,2	110,4
2006	48,3	46,0	41,9	52,9	17,24	22,93	9,23	120,92	164,8	108,3	103,0	118,7	99,8	95,1	86,5	109,2
2007	47,9	46,4	41,6	52,9	24,18	34,47	9,58	155,29	181,1	110,5	102,7	120,0	98,7	95,8	85,7	109,1
2008	47,5	46,2	40,9	52,2	27,29	47,46	5,11	152,77	180,5	112,7	101,3	117,5	99,0	96,5	85,3	109,0
2009	45,6	46,5	38,8	51,1	26,02	40,75	8,02	129,53	193,8	114,0	102,4	116,1	97,2	99,1	82,7	108,8
2010	39,1	43,3	34,9	49,7	25,60	39,13	6,53	139,52	189,4	112,3	102,0	117,2	88,3	97,8	78,9	112,3
2011	40,5	43,5	35,2	49,2	29,48	46,59	21,70	184,25	189,1	113,5	106,1	120,3	91,6	98,3	79,6	111,2
2012	41,2	41,7	33,0	48,2	28,38	47,80	24,09	195,83	181,0	114,3	107,0	121,6	96,0	97,2	77,0	112,6
2013	49,5	42,8	34,1	48,3	28,12	48,64	43,65	201,13	153,0	113,7	112,0	120,5	113,4	98,0	78,1	110,6
2014	49,3	42,9	32,8	49,1	30,88	50,08	37,69	219,60	159,6	113,6	109,7	120,5	112,7	98,0	74,9	112,3
2015	44,3	41,7	29,9	48,0	20,41	38,22	31,17	192,60	143,4	111,7	109,3	119,2	105,3	99,2	71,1	114,2

$${}^a EMS = X_i / X_i^W; {}^b TC_i = X_i / M_i; {}^c RCA_i = \frac{X_i}{X} / \frac{X_i^W}{X^W} \times 100,$$

gdzie: X_i – wartość eksportu usługi i w UE; X – wartość eksportu usług ogółem w UE; X_i^W – wartość światowego eksportu usługi i w UE; M_i – wartość importu usługi i w UE.

Źródło: opracowanie własne na podstawie WTO (2017).

W kolumnie II zbadano stopień, w jakim unijne wpływy pokrywały wydatki w handlu usługami (*Trade Coverage* – TC). Wysokie, ale wyraźnie malejące wartości wskaźnika odnotowano w usługach związanych z dobrami fizycznymi, przy czym z uwagi na wspomniane niewielkie znaczenie tych usług w eksporcie, generowały one jednak niewielką nadwyżkę, zwłaszcza w porównaniu z usługami pozostałymi. Te ostatnie zasadniczo wpływały na kształtowanie się dodatniego salda UE w usługach ogółem, a ponadto ich TC wykazywało tendencję wzrostową. Podobne tendencje, ale znacznie mniejsze saldo, miała UE w handlu usługami transportowymi, zaś relatywnie najmniejszy wpływ na międzynarodową konkurencyjność UE w usługach miała turystyka (świadczy o tym zarówno niskie TC, jak i niewielkie saldo).

Przewagi Unii w świadczeniu poszczególnych rodzajów usług zbadano również w stosunku do całkowitego udziału ugrupowania w światowym eksporcie usług (*Revealed Comparative Advantage* – RCA, por. kolumna IV w tab. 4). Wskaźnik ujawnionej przewagi komparatywnej większy od 100 zarejestrowano tylko w usługach pozostałych, co świadczy o wyraźnym wyspecjalizowaniu UE w tych usługach. Z kolei nie został on jednoznacznie potwierdzony w usługach transportowych (RCA bliskie 100, ale z reguły poniżej tej granicy) oraz usługach związanych z dobrami fizycznymi (RCA > 100 od 2013 roku, ale malejące), natomiast wyraźny brak przewag komparatywnych stwierdzono w usługach turystycznych.

Podsumowanie

Z przeprowadzonych badań wynika, że pozycja konkurencyjna Unii Europejskiej na rynku usług była w głównej mierze zdeterminowana zdolnością konkurencyjną krajów członkowskich w świadczeniu usług pozostałych. Określono je mianem usług nowoczesnych, ponieważ ich świadczenie wymagało zaangażowania kapitału ludzkiego o wysokich kwalifikacjach podczas realizacji usług biznesowych i IT, a także wiązało się z rozwojem nauki i techniki. Ponadto usługi nowoczesne angażowały gospodarki unijne do współpracy w ramach globalnych systemów usługowych (offshoringu i outsourcingu). W rezultacie usługi te zapewniały Unii Europejskiej 60% wpływów eksportowych.

Będąc ważnym podmiotem na międzynarodowym rynku usług nowoczesnych, UE napotykała jednak konkurencję ze strony innych dostawców.

Wiązało się to zwłaszcza z rosnącą atrakcyjnością outsourcingową krajów Azji Środkowo-Wschodniej (Sethi, Gott, 2016). Konkurujące z nimi państwa członkowskie, dążąc do poprawy pozycji konkurencyjnej, muszą zintensyfikować działania służące umacnianiu posiadanych przewag konkurencyjnych w usługach pozostałych.

Do spadku pozycji UE na międzynarodowym rynku przyczynił się globalny kryzys finansowo-gospodarczy. Jego negatywne oddziaływanie stwierdzono głównie w usługach tradycyjnych, które generowały 40% wpływów w krajach członkowskich.

Literatura

- IMF (2009). *Balance of Payments and International Investment Position Manual*. Sixth Edition. Washington.
- Lanz, R., Maurer, A. (2015). Services and Global Value Chains – Some Evidence on Servici-fication of Manufacturing and Service Network. *WTO Working Paper*, 03.
- Mijała, J. (2011). *Międzynarodowa konkurencyjność gospodarki narodowej*. Warszawa: PWE.
- Nicholson, J.R. (2016). ICT-Enabled Services Trade in the European Union. *Economics & Statistics Administration*, 03-16.
- Rothengatter, W. (2011). Economic Crisis and Consequences for the Transport Sector. *Transportation Research, Economics and Policy*, 9–28.
- Roxburgh, C., Manyika, J., Dobbs, R., Mischke, J. (2012). Trading Myths: Addressing Mis-conceptions about Trade, Jobs and Competitiveness. *McKinsey Global Institute Work-ing Paper*, 2.
- Sethi, A., Gott, J. (2016). 2016 A.T. Kearney Global Services Location Index. *On the Eve of Disruption. A New Business Model Threatens Established Concepts of Offshoring and Expands the Market*.
- UNCTAD (2009). *Global Economic Crisis: Implications for Trade and Development*. Re-port of the UNCTAD Secretariat for the First Session of the Trade and Development Commission. Pobrano z: http://unctad.org/en/Docs/cicrp1_en.pdf.
- UNTAD (2012). *Trade And Development Report*. New York–Geneva.
- WTO (2017). Trade in Commercial Services. *Statistics Database*. Pobrano z: <http://stat.wto.org/Home/WSDBHome.aspx?Language=E> (6.02.2017).

THE EUROPEAN UNION ON THE INTERNATIONAL MARKET

Abstract

The aim of this paper is to verify the competitiveness the European Union in a situation of deterioration of its position on the international market. The analysis covered the period 2005–2015 and particular attention was paid to the impact of the global financial and economic crisis on trade in services. Research conclusions show, that it had a negative impact, especially in labor-intensive services, but less in modern services. The latter enjoyed increasing demand on the international market. Member countries adapt to it through specialization in the export of other services. It resulted in rising income from trade in services. Despite this, the EU's share in the international division of labor decreased. It signaled the need to intensify efforts to strengthen competitive advantages in modern services.

Keywords: export specialization, international trade in services

JEL code: F14